

Кузьміна Наталія

заступник директора бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава

**КНИГА, ЯКА ПРОЙШЛА ЧЕРЕЗ ВІКИ: ІСТОРИЧНА
ДОЛЯ «АНАЛІТИЧНОЇ ГЕОМЕТРІЇ» М. С. БУДАЄВА**

Стаття присвячена книгознавчому дослідженню старовинного видання з фонду бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка; визначенню автора, назви, вихідних даних документа, простеженню історичної долі книги за провенієнціями.

Ключові слова: літографія, провенієнції, рідкісні видання.

Серед багатьох, винятково унікальних видань фонду рідкісних і цінних документів бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха, одна книга привертає погляд і збуджує уяву. Майже 600 сторінок, оправлених в пошарпану шкіряну палітурку, приховують безліч таємниць та секретів. Титульна сторінка відсутня. Місце видання не вказано. Рік видання – невідомий. Припускаємо, цей друкований твір – унікальний, а в історичному плані, – особливий.

Мета нашого дослідження – встановити автора і назву, вихідні дані документа: визначити хронологічні межі видання, знайти дані щодо міста видання і видавництва, простежити за провенієнціями півторастолітній шлях історії книги.

Тож, погортаємо сторінки?

1. Візуальний огляд дозволяє стверджувати, що перед нами літографічний рукопис.

2. Опрацювавши de visu видання, з сигнатури, проставленої на перших листах зшитків, маємо прізвище автора – проф. Н. Будаєв та назву – «Аналитич. геом.».

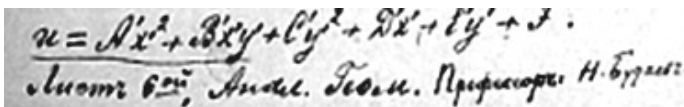

Рис.1. Сигнатура. Лист 6-й.

Нумерація сторінок починається з 369 по 955, тож можемо припустити існування першого тому.

3. Зшитки (I–V) надруковано у літографії Вацлика, починаючи з VI по XXXVII в літографічній друкарні В. О. Тринклер, що у Санкт-Петербурзі.

4. Виявлені багаточисельні провенієнції – книжкові знаки, що свідчать про колишнього власника чи власників.

У довідковій літературі немає єдиної думки з приводу дати винаходу літографічного друку. Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона роком винаходу називає 1796 [1], а БСЭ – 1798 [2]. З датою виникнення перших приватних літографій у Петербурзі теж складно визначитися: 1820 рік за Брокгаузь, Ефронь [1], чи 1817 [3]. У будь-якому випадку цей вид друку, що допускав масовий тираж, отримав визнання й став активно використовуватися, приваблюючи доступністю та дешевизною. Досліджуючи колекції літографованих навчальних видань у фондах бібліотеки Львівської політехніки, Рената Самотій, фахівець НТБ, зазначає, що з другої половини XIX ст. розпочато видавництво конспектів лекцій літографським способом. Віднайдено оптимальний спосіб тиражувати лекції викладачів [4].

Аналізована нами книга є саме літографовані конспекти лекцій заслуженого професора Петербурзького університету Миколи Сергійовича Будаєва (1833–1902). Чимало схвальних теплих слів щодо Будаєва містить Енциклопедичний словник Брокгауза й Ефрона: «володіючи великими і різнобічними знаннями у сфері математики й математичної фізики, а також маючи хист до викладання цих предметів, Будаєв отримав популярність талановитого вченого, відмінного професора та викладача з математики» [5].

Надзвичайно цінну інформацію для нашого дослідження могли б віднайти також у вище зазначеному енциклопедичному виданні [5]: «з 1885 р., після призначення екстраординарним професором, Будаєв взяв на себе читання аналітичної геометрії». Це дозволило б визначити нижню хронологічну межу саме 1885 роком, але маємо й інші дані. Електронний імідж-каталог Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург) містить каталожні картки більше 2-х десятків літографій лекцій, прочитаних Будаєвим, серед них:

34.1.1.86

Будав, Николай Сергеевич, 1833-1902.

Курс аналитической геометрии, составленный по лекциям, читанным в С. Петербургском университете профессором Будавым в 1883-84 г. Спб., изд. студентов I курса, [1884].

XII, 765 с. с черт. 28 см.

Без тит. л. Отпечатано на обл.

Написано от руки. Автогр.

18.44.8.38

Будав, Николай Сергеевич, 1833-1902.

Лекции аналитической геометрии, читанные в Институте инженеров путей сообщения профессором Н. С. Будавым. 1878/79 гг. — Приложения дифференциального исчисления к геометрии на плоскости. [Спб.], П. А. Стефанович, [1879].

232, 99 с. с черт. 26 см.

Написано от руки. Автогр.

Рис.2. Картки імідж-каталога

Це дозволяє припустити, що дане видання, можливо, побачило світ раніше – у 1879 році.

Незначні та малоінформативні відомості щодо власників приватних тіпо-літографій (купця Вацлик Вечеслава Андрійовича, в купецтві з 1881р. [6], чи купчихи Тринклер), не проливають світло на головне й найскладніше питання нашого дослідження. Абсолютно точну дату видання літографічного рукопису визначити неможливо, приблизно – кінець 70-х – середина 80-х років XIX століття. Натомість, без вагань, визначилося місце видання – Санкт-Петербург.

Важливим джерелом вивчення історії будь-якого видання є провенієнція. У книгознавстві, згідно з Українською бібліотечною енциклопедією, «провенієнція – власницькі записи (авторські помітки, дарчі написи та ін.) і позначки на книзі, що свідчать про походження та приналежність документа (книги), визначають історію володіння певних осіб та інституцій цією книгою, які були зроблені від руки або у вигляді книжкових знаків (екслібриси, суперекслібриси, печатки, наклейки тощо)» [7].

У нашому книгознавчому проєкті дослідження провенієнц-ознак, ми спробували простежити шлях попередньої історичної долі загадкового видання, що неодноразово змінювало власника, а нині зберігається в фонді рідкісних і цінних видань бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Отже, друга половина XIX століття – час найбільш динамічного розвитку військово-бібліотечної справи царської Росії. За генерал-інспектора з інженерної частини великому князеві Михайлу Павловичу з 1838 року стали централізовано відкриватися офіцерські бібліотеки. «Положення про заклад офіцерських бібліотек в Інженерному корпусі» [8] класифікувало їх як бібліотеки інже-

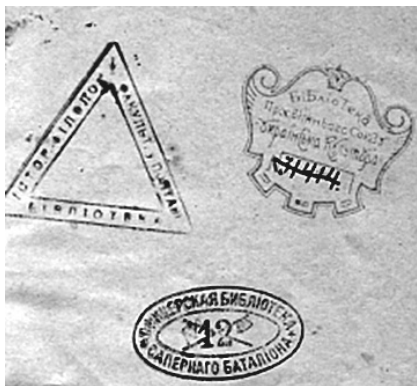

Рис. 3. Провенієнції

Військового округу, участь в битвах, нагороди за доблесть і проявлену відвагу, та сумний фінал («04.04.1917 г. – Приказано, знамя батальйона, с вензелем, отрекшегося императора, доставить в Петроград, для выполнения работ по снятию вензеля»)[11], не стосується нашого дослідження, до того ж бібліотеки не переміщувалися, залишаючись в місцях дислокації військових частин.

Загадковою лакуною є наступні 2 роки життя «Аналітичної геометрії» Будаєва на фоні бурхливих історичних подій доби Перших визвольних змагань. Можемо припустити розпорошення книжкового зібрання ліквідованого батальйону серед приватних осіб, білогвардійців.

Наступна печатка, Просвітного Союзу "Українська Культура" – свідчення придбання видання саме цією організацією. Дмитро Соловей – неймовірна людина, неординарна особистість зі складною барвистою долею, розповідає в праці «Розгром Полтави»: «Коли біла армія влітку 1919 року закріпилась на Лівобережжі, генерал Май-Маєвський видав у Харкові відомий наказ ч. 22, який забороняв видавати з державної скарбниці – так само як і земських скарбниць – кошти на утримання українських шкіл. На Полтавщині це означало закриття мало що не всіх шкіл. Треба було негайно шукати способу, як врятувати українські школи, що їх російські реакціонери вирішили знищити одним розчерком пера бравого генерала Май-Маєвського»[12]. Був створений Просвітний Союз «Українська Культура». На зібрані ним кошти утримували українські школи і

нерних команд і саперні бібліотеки у саперних батальйонах і бригадах [9]. У них, в обов'язковому порядку, потрібно було мати видання з артилерії, інженерної справи, військового мистецтва, з математики та з інших наук [10]. Це і пояснює придбання підручника з аналітичної геометрії офіцерською бібліотекою 12 саперного батальйона, печатка якої розміщена на авантитулі, 369 та 745 сторінках. Славна історія 12 саперного батальйона Одеського

гімназії, забезпечували їх підручниками й унаочненнями, скуповуючи все, що було на книжковому ринкові: українську літературу й неукраїнську, якщо вона являла наукову чи культурну цінність.

Пізніше, 1920 року, до бібліотеки щойно відкритого Полтавського історико-філологічного факультету передано понад 12000 книг. Одна з них – «Аналітична геометрія» Будаєва, про що свідчить ще одна печатка. У квітні 1921 р. історико-філологічний факультет припинив існування як окремий вуз і був об'єднаний з Полтавським педінститутом [13]. Подорож завершилась. Підручник Будаєва зайняв почесне місце серед інших видань.

Висновки. Отже, спроба реконструкції історичної долі незвичайного видання, книгознавчі розвідки походження книги та шляхи її надходження до бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха підтвердили унікальність літографованих конспектів лекцій Миколи Сергійовича Будаєва. Ідентичного видання знайти в найбільших бібліотеках пострадянського простору не вдалося, то не вже бібліотека імені М. А. Жовтобрюха є власником єдиного в світі літографованого підручника «Аналітична геометрія»?!

Список використаних джерел

1. Литографія. *Энциклопедический словарь. Томъ XVIII* (34): Ледье – Лопаревъ / подъ ред. К. К. Арсеньева и заслуженнаго профессора Ф. Ф. Петрушевскаго ; издатели: Ф. А. Брокгаузъ (Лейпцигъ), И. А. Ефронъ (С.-Петербургъ). Спб. : Семеновская Типо-Литографія (И. А. Ефрона), 1896. С. 830–834.
2. Литографія. *Большая советская энциклопедия*. В 30-ти т. Т.14. Куна–Ломами / гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Сов. энциклопедия, 1973. С. 559–560.
3. Коростин А. Ф. *Русская литография XIX века*. М. : Искусство, 1953. 183 с.
4. Самотий Р. Колекція літографованих навчальних видань у фондах бібліотеки Львівської політехніки. *Kraków – Lwów : biblioteki XIX–XX wieku*. Kraków : Ksi garnia Akademicka, 2016. S. 35–56. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/35910/1/Samotyj-krakow-lwow.pdf> (дата звернення 15.06.2018).
5. Будаевъ. *Энциклопедический словарь*. Томъ IVа. Босъ - Бунчукъ / подъ ред. И. Е. Андреевскаго. Спб. : Типо-Литографія (И.А. Ефрона), 1891. С. 836.

6. Справочная книга о лицах С.-Петербургского купечества и др. званий, получивших свидетельства и билеты по 1 и 2 гильдиям на право торговли и промыслов в С.-Петербурге в 1884 году. СПб. : тип. Н. А. Лебедева, 1884. 674 с.
7. Провенієнція. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення 26.04.2018).
8. Положение о заведении офицерских библиотек в Инженерном корпусе. СПб., 1838. 14 с.
9. Панченко А. М. Классификация военных библиотек Русской армии. *Библиосфера*. 2015. № 1. С. 28–40.
10. Панченко А. М. Великий князь Михаил Павлович-устроитель библиотек в артиллерии, Инженерном корпусе и в военно-учебных заведениях (вторая четверть XIX в.). *Библиотековедение*. 2015. № 3. С. 76–84.
11. 12-й Саперный батальон. URL: <http://www.antologifo.narod.ru/pages/list/histore/ist12SapB.htm> (дата звернення 28.04.2018).
12. Соловей Д. Розгром Полтави: спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914-1921 рр. 2-е вид., допов. Полтава : Криниця, 1994. 192 с.
13. Андрієць В. Історико-філологічний факультет у Полтаві. *Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.)* : матер. конф. Полтава, 1995. С. 106–110.

Nataliia Kuzmina

The Book That Has Passed Through Centuries: Historic Destiny of M.S. Budaev's "Analytical Geometry"

The article is about the book research of an old edition from the funds of the M.A. Zhovtobriukh Library of Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, the determining of the authorship, the title, the outgoing data of the document, tracing the fate of the book for the provenances.

Key words: *lithography, provenances, rare editions.*